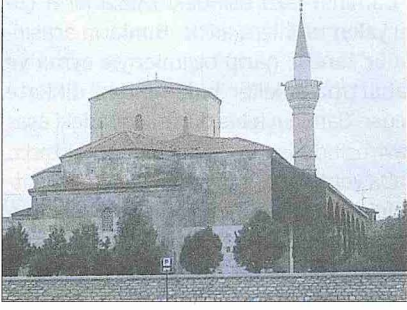
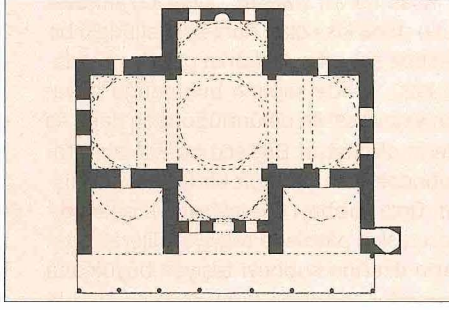

Hüsrev Paşa Camii ve planı – Han / Eskişehir

na, ikisi de kubbeli bir çift halvet hücresi bulunmaktadır. Osmanlı hamamları tipolojisine göre Hüsrev Paşa Hamamı "E" tipine girmektedir (bk. HAMAM). Soyunma yerinin ortasında Bizans dönemine ait 1,44 m. uzunluk, 0,97 m. genişlik ve 0,72 m. yüksekliğinde yekpâre taştan yonca biçiminde oyulmuş bir vaftiz teknesi bulunmaktadır. Soyunma yerlerinde olması gereken şadırvanın veya fıskiyeli havuzun yerini tutan bu vaftiz teknesinin benzerlerine Seyitgazi ve Eskişehir'de bol miktarda rastlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

VGMA, *Defter*, nr. 747, s. 449-450; Peçuylu İbrâhim, *Târih*, II, 400-425; Nâimâ, *Târih*, III, 1-105, 315; *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 74-76; Ayvan-sarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi*, I, 63-65 (buradaki yanlışın düzeltilmesi için bk. a.mlf., *Camilerimiz Ansiklopedisi: Hadikatü'l-cevâmi* [haz. İhsan Erzi], I, 99-100); W. F. Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor*, London 1842, II, 60; *Sicill-i Osmânî*, II, 274; Danişmend, *Kronoloji*, III, 339, 353, 505; Rıza Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar; Ulak ve İaşe Menzilleri*, Ankara 1968, s. 11, 14, 37; Zeynep Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İstanbul 1975, s. 213; E. Brandenbourg, "Über Byzantinische und Seldschukische Reste im Gebiet des Türkmen-Dag", *Byzantinische Zeitschrift*, XIX, München 1910, s. 100, rs. 1-3; Semavi Eyice, "Hankö-yü'nde Hüsrev Paşa Camii-Sultan IV. Murad'ın Sadrazamı Hüsrev Paşa'nın Bir Eseri", *TD*, sy. 23 (1969), s. 179-204; Halil İnalcık, "Hüsrev Paşa", *İA*, V/1, s. 606-609.

SEMÂVİ EYİCE

HÜSREV PAŞA KÜLLİYESİ

İstanbul Eyüp'te
Tanzimat dönemine ait külliye.

Eyüp ilçesinin merkez mahallesinde Bostaniskelesi sokağı ile Boyacı sokağı üzerinde yer almakta olup türbe, tekke, kütüphane ve çeşmeden meydana gelir.

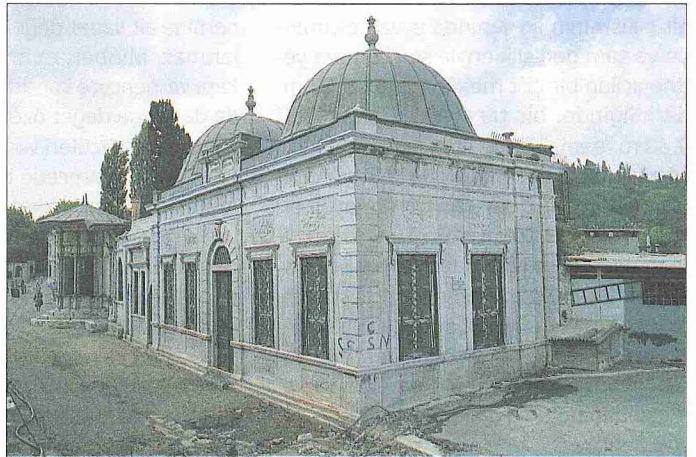
Sadrazam Koca Hüsrev Paşa (ö. 1855) tarafından tesis edilen külliye yapıları farklı tarihlere aittir. Kütüphane 1255 (1839) yılında tamamlanmış, türbe muhtemelen paşanın sağlığında yapılmış, Hüsrev Paşa'ya ait bir konağın paşanın vefatından sonra vasiyeti gereği tâdil edilmesi sonucunda ortaya çıktığı anlaşılan tekkenin vakfiyesi 1274'te (1857-58) tescil edilmiş, bunlara son olarak 1275'te (1858-59) çeşme eklenmiştir.

Çepeçevre hayır eserleriyle kuşatılmış olan külliyenin kütüphanesi Bostaniskelesi sokağının kuzey yakasında, çeşme ise kütüphanenin batı (Haliç) yönündeki avlunun köşesindeydi. Türbe aynı sokağın güney yakasına kütüphanenin karşısına inşa edilmiş, bunun gerisine de türbeyle bağlantılı olan tekke yerleştirilmiştir. Ancak tekkenin derviş hücreleri Boyacı sokağının batı yakasında bu sokakla Bostaniskelesi sokağının köşesinde bulunmaktaydı.

Cümle kapısı Boyacı sokağının doğu yakasına açılan tekkeyle Bostaniskelesi sokağı arasındaki alanda, Hüsrev Paşa Tür-

besi'nden doğuya doğru Adliye Nâzırı Damad Mahmud Celâleddin Paşa ile babası Tophane Müşiri Damad Halil Rifat Paşa'nın türbeleri birbirine bitişik olarak yer alır. Aslında bu türbeleri de Hüsrev Paşa Külliyesi'nin parçaları olarak değerlendirmek mümkündür. Zira Halil Rifat Paşa Türbesi'nin yeri kendisini yetiştiren Hüsrev Paşa tarafından tahsis edilmiştir. Mahmud Celâleddin Paşa'nın türbesi ise cephe tasarımıyla da anlaşılabilecek üzere aslında Hüsrev Paşa Türbesi'nin türbedar dairesi olarak tasarlanmış, onun 1903'te sürgünde Brüksel'de vefat etmesi üzerine naaşı 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânını müteakip İstanbul'a getirilerek bu mekâna gömülmüştür.

Kütüphane. Dikdörtgen bir alana yayılan kütüphane, girişi takip eden koridorla bunun yanlarında bulunan kare planlı ve kubbeli iki birimden oluşur. Girişin solunda yer alan ve kime ait olduğu bilinmeyen açık türbeye bitişik bölüm Bostaniskelesi sokağına bakan iki pencereyle, girişin sağındaki bölüm ise sokağa ve Haliç'e bakan ikişer pencereyle aydınlanmaktadır. Sokak üzerinde uzanan güney cephesinin ekseninde yuvarlak kemerli giriş, yanlarda girişe göre simetrik konumda ikişer dikdörtgen pencere bulunur. Bütünüyle mermer kaplı olan cephenin sınırlarına Toskan başlıklı pilastrlar yerleştirilmiştir. Konsollu küçük saçaklarla donatılmış olan pencerelerin altına ve üstüne stilize bitki kabartmalarıyla bezeli dikdörtgen panolar konmuş, süslemeli bir saçak silmesiyle son bulan cephe dört adet mermer vazo ile taçlandırılmıştır. Kubbeler kurşunla kaplıdır. Pencerelerin demir parmaklıkları enine yerleştirilmiş baklavalardan ve bunların bitişme noktalarındaki küçük dairelerden meydana gelir (ayrıca bk. HÜSREV PAŞA KÜTÜPHANESİ).

Hüsrev Paşa
Kütüphanesi –
Eyüp /
İstanbul

Türbe. Kare planlı ve kubbeli olan türbede Hüsrev Paşa'ya ait tek bir ahşap sanduka vardır. Doğu yönünde Âdile Sultan Türbesi'ne, batı yönünde boyutları, tasarımı ve cephe düzeniyle eşi olan yapıya, sonradan Mahmud Celâleddin Paşa Türbesi'ne dönüştürülen sabık türbedar dairesine bitişiktir. Yanlardan birer pencereyle kuşatılmış olan türbe kapısı güney yönünde (arka cephede) tekkenin cümle kapısını izleyen koridora açılmakta, Bostaniskelesi sokağı üzerindeki kuzey cephesinde sıralanan üç adet dikdörtgen pencere türbeyi aydınlatmaktadır. Mermer kaplı olan kuzey cephesi, pencerelerin alt ve üst hizalarıyla saçak hizasından geçen üç adet silmaye donatılmıştır. Cephenin sınırlarında yükselen pilastrlar alttan ikinci silmeye kadar yivli olarak devam etmekte, bu silmenin altında yer alan korint başlıklardan sonra düz olarak saçığa kadar uzanmaktadır. Ortadaki pencere, kıvrımlı dal kabartmaları içeren kavisli bir alınlıkla taçlandırılmış, pencerelerin altındaki dikdörtgen panoların içine yatay çubuklu bezeme grupları oturtulmuştur. Kurşunla kaplı kubbenin tepesinde mermerden yontulmuş bir alem bulunmaktadır. Dökme demirden pencere şebekelerinde aynı dönemin çeşmelerinde de görülen lir motifleri dikkati çeker. Duvarlarda ve kubbeye pastel renkli kalemişi izleri seçilebilmektedir.

Tekke. Nakşibendiyye'nin Hâlidîyye koluna bağlı olan, perşembe günleri hatm-i hâcegân icra edilen Hüsrev Paşa Tekkesi'nin bütün şeyhleri tesbit edilememiştir. Ancak 1307 (1889-90) tarihli *Mecmûa-i Tekâyâ*'dan Murad Efendi adında bir şeyhinin bulunduğu, son postnişinin Şeyh Mehmed Şefik (Eryuvası) Efendi olduğu anlaşılmaktadır.

Boyacı sokağının doğu (Haliç) yakasına açılan yuvarlak kemerli cümle kapısı korint başlıklı pilastrlarla kuşatılmıştır. Aynı zamanda türbeye geçit veren cümle kapısının sağında (güney) sokak üzerinde sıralanan ve dikdörtgen pencerelerle aydınlanan üç adet harap odanın selâmlığa ait birimler olması muhtemeldir. Gerçek cümle kapısı gerekse söz konusu odaların duvarları son derece kalitesiz bir tür küfeki taşıyla örülmüş olduğundan yoğun bir aşınmaya mâruz kalmıştır.

Girişi takip eden ve soldaki Halil Rifat Paşa Türbesi'nin arka duvarı boyunca uzanan koridorun zamanında beşik tonozla örtülü olduğu bellidir. Bu koridordan türbeye ve türbe-tekke bağlantısını sağlayan sofaya geçilmekte, sofanın kible tara-

fında dikdörtgen planlı tevhidhâne, bunun üzerinde de harem bölümü bulunmaktadır. Esasen konaktan bozma olan iki katlı tevhidhâne-harem binası dış görünüşüyle Tanzimat döneminin kâğır meskenlerini andırır. Duvarları moloz taş ve tuğlayla örülmüş, üstleri sıvanmıştır. Köşelerde pilastrlarla, üstte kısa bir saçakla son bulan cephelerde hiçbir bezeme görülmemekte, zemin katta dikdörtgen, üst katta basık kemerli pencereler sıralanmaktadır. Yapıyı örten kırma çatı altı turka kiremitle kaplıdır.

Cümle kapısının ardındaki koridorun sağında tevhidhâne-harem binasıyla selâmlık kanadı arasında kalan küçük bir avlu, avlunun güney sınırında mutfak ve kiler bölümleri yer alır. Koridordan avluya geçilen yerde bulunan kitâbesiz küçük çeşme harap durumdadır. Ortadan kalkmış bulunan derviş hücrelerinin özellikleri tesbit edilememiştir.

Bakımsız ve onarıma muhtaç olan türbenin bütün özgün mefruşatı ortadan kalkmıştır. Tekkelerin kapatılmasından beş yıl sonra 1930'da derviş hücreleri yıkılmış, bunların yerine inşa edilen boyahane de 1986'da kaldırılarak yeri mezarlık alanına dahil edilmiştir. Tekkenin geriye kalan ve harap durumda bulunan bölümlerinden haremde son şeyhin ailesi hâlâ ikamet etmektedir.

Çeşme. 1960'ların başından beri suyu kesik ve harap bir haldeyken 1984'te asıl yerinden sökülerek yakındaki Mihrişah Vâlide Sultan İmareti'nin avlusuna taşınan çeşme mermerden yontulmuş, 2,50 m. yüksekliğinde, kare kesitli (25 x 25 cm.) bir sütun biçimindedir. Kenarı dalgalı, beyzî yalak sokağa bakan yüze yerleştirilmiş, boruları gizleyen ve yalağa destek olan yarım silindirik biçimindeki kaidenin yüzeyi ince uzun düşey kartuşlarla bezenmiştir. Musluğun üzerindeki dikdörtgen panoda, aynı dönemin mezar taşlarında da benzerlerine rastlanan saksı içinde stilize bir bitki kabartması bulunmaktadır. Söz konusu bezemenin üzerinde yer alan, manzum metni Enderunlu Âsaf'a ait ta'lik hatlı kitâbe çeşmenin yapıldığı 1275 (1858-59) tarihini verir. Kitâbenin üst hizasında dolaşan, stilize yapraklı ince silmeden sonra ortasına çiçek kondurulmuş baklavalarla bezeli bir yüzey gelmekte, bunun üzerinde de iri yapraklı, armudî profilli bir saçak silmesi bulunmaktadır. Aynı türde profilli bir tepelikle son bulan bu sütun-çeşme Tanzimat dönemi su mimarisinin en ilginç örneklerindendir.

Mimari ayrıntıları ve süsleme programıyla Avrupa kökenli neoklasik (empire)

üslûbu yansıtan Hüsrev Paşa Külliyesi, Osmanlı mimarisinin son döneminde özellikle Eyüp'te rastlanan, "türbe-tekke merkezli" küçük külliyelerdendir. Şeyh türbeleriyle bağlantılı küçük tekkelerden farklı olarak bu tür yapılarda türbe devlet ricâlerinden olan bâniye ve onun aile fertlerine tahsis edilmekte, tekkenin şeyhi ve dervişleri türbenin bakımını üstlenmektedir. Hüsrev Paşa Külliyesi bu yerleşim düzeniyle, çok yakınında XIX. yüzyılın sonlarında Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa (ö. 1903) tarafından yaptırılan türbe, tekke ve kütüphaneden müteşekkil minyatür külliye-ye örnek teşkil etmiş gibidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Bandırmalızâde Ahmed Münib, *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul 1307, s. 13; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, I, 272; Nazım Poray, *İstanbul'da Gömülüş Paşalar*, İstanbul 1947, s. 64; Recep Akakuş, *Eyyüb Sultan ve Mukaddes Emanetler*, İstanbul 1973, s. 193-195; Metin Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975, s. 658; Günay Kut - Nimet Bayraktar, *Yazma Eserler Vakıf Mühürleri*, Ankara 1984, s. 98; Yıldız Demirel, *Eyüp'de Türbeler*, Ankara 1989, s. 43-45; Affan Egemen, *İstanbul'da Çeşme ve Sebiller*, İstanbul 1993, s. 396, rs. 537; Cahit Telci, "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Tarihli Bir İstatistik", 3 Mayıs 1944: 50. *Yıl Türkçülük Armağanı* (haz. İsmail Aka v. dğr.), İzmir 1994, s. 203; Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Tarihi*, İstanbul 1996, s. 109, 179, 328-329, 405-406; 1328 Senesi İstanbul Beldesi İhsâiyât Mecmuası, İstanbul 1329, s. 22; Halil İnalıcık, "Hüsrev Paşa", *İA*, V/1, s. 615; R. Ekrem Koçu, "Bostan İskeleyi Çeşmesi", *İst.A*, VI, 3012; M. Baha Tanman, "Hüsrev Paşa Külliyesi", *DBİst.A*, IV, 109-110; Ekrem Işın - Ömer Tuğrul İnançer, "Nakşibendilik", *a.e.*, VI, 37.

M. BAHATANMAN

HÜSREV PAŞA KÜLLİYESİ

Eski Van'da

XVI. yüzyılda yapılmış cami, medrese ve türbeden oluşan külliye.

I. Dünya Savaşı'ndan beri terk edilmiş olan eski Van'da bulunan ve halk arasında Kurşunlu Cami olarak anılan Hüsrev Paşa Camii, III. Murad döneminde orada bir süre beylerbeylik yapan Hüsrev Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Kimliği tam olarak tesbit edilemeyen bâninin, *Sicill-i Osmânî*'de 995'te (1587) İran seferinde şehid olduğu belirtilen Köse Hüsrev Paşa olması muhtemeldir. Caminin Yûsuf imzalı Farsça-Arapça kitâbesi 975 (1567-68) yılını verir. Caminin yanında bulunan türbede de 995 (1587) tarihi tesbit edilmektedir. Aynı bölgede Bitlis-Tatvan yolu üzerinde sıralanan kervansaraylardan ikisinin yanlarındaki cami, hamam ve zâviye ile